

BARRIERS TO THE DIGITAL AND PHYSICAL ACCESSIBILITY OF THE RELIGIOUS CULTURAL HERITAGE OF “HOLY MOUNT” OF SOFIA

G. Bogdanova¹, L. Galabova²

g.bogdanova@gmail.com; lianagalabova@abv.bg

¹ Institute of Mathematics and Informatics at the Bulgarian Academy
of Sciences, Sofia, Bulgaria

² Independent Researcher, Sofia, Bulgaria

Abstract: Accessibility of religious centres and their additional hierotopical natural and architectural spaces, although implied by virtues of responsibility, solidarity, care, charity, and love, does not seem to be internal characteristic priority in confessional specifics of socialisation of private and public places by Eastern Orthodox Christian Church. Management of living heritage (traditional and reconstructed), as well as of tangible (movable and immovable) church cultural heritage, of artworks and art performances according to their artistic value, and of feasts and practices, according to their touristic potential is accomplished mostly in the interest of their liturgical confessional function in the context of Eastern Orthodox Christian subcultural lifestyle in its whole traditional and contemporary global variety.

Keywords: *Cultural Heritage; Sacred Sites; Accessibility; Special Needs; Tourist Socialisation; Subcultures; Monuments of Culture; Eastern Christian Orthodox Church; Pilgrimage tourism; Holly Mount of Sofia*

БАРИЕРИ ПРЕД ДИГИТАЛНАТА И ФИЗИЧЕСКАТА ДОСТЪПНОСТ НА РЕЛИГИОЗНОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО НА СОФИЙСКАТА СВЕТА ГОРА

Г. Богданова¹, Л. Гълъбова²

¹ Институт по математика и информатика при Българска
академия на науките, София, България

² Изследовател на свободна практика, София, България

Резюме: Достъпността на религиозните центрове и прилежащите им йеротопични природни и архитектурни пространства, макар и заложена с добродетелите на

отговорността, съпричастието, грижата, милосърдието и любовта в православната църква изглежда не е вътрешно-присъщ приоритет на вероизповедните особености на социализацията на частни и обществени места. Управлението на живото, традиционно и възстановено, както и на материалното, движимо и недвижимо църковно културно наследство, на произведенията и проявите на изкуствата според художествената им стойности и на празниците и обичаите според туристическите им измерения, се осъществява предимно в интерес на литургичното им вероизповедно предназначение в контекста на православния субкултурен начин на живот в цялото му традиционно и съвременно глокално разнообразие.

Ключови думи: Културно наследство; Свети места; Достъпност; Специални потребности; Туристическа социализация; Субкултури; Паметници на културата; Православна църква; Поклоннически туризъм; Софийска света гора

Софийското светогорие е съвременен туристически конструктор организиран около обществените мероприятия по социализацията на религиозните обекти на Българската православна църква известни от миналото като Мала света гора, каквито принципно съществуват като потенциал или реализация при всяко селище. Обичаят възникнал от желанието да се обособят свещени пространства (Douleva, 2019), от различни по големина храмове и манастири до проскинитарии, кръстове или иконостаси (и във вид на макети на църкви), на обществени места в храмове, параклиси, гробищни и селищни паркове, офиси, хотели, дворове и домове, сред природата (планински, крайпътни, при водни басейни, пещери, мини, на полярни и подводни места) цели почитането на възможно повече светии с кътчета, където да им се отдава почит в деня на общоцърковното им честване. Разгръщането на този йеротопичен принцип на изпросване на невидимото небесно застъпничество на все повече места, съпроводено с утвърждаване на паството, духовна защита на селището и укрепване на вярата на хората е вътрешно присъщ механизъм на православната

църковна общност, наличен и в практиките на другите инославни и иновърни вероизповедания (Bakalova, 2016).

Стремежът да се постигне оптимална гражданска и туристическа достъпност едновременно с поклонническата и богослужебната, към която принадлежат и храмовите празници и църковните обичаи, идва от миналото, когато в съответствие с историческите времена е имало сътрудничество на светската и духовната власти и традиционните общности и общества водени от тях. Възниквали са дори обители, чиято мисия е била грижа за поклонниците, докато съвременните тенденции са противоположни.

Колкото и постмодерните условия да не кореспондират със стриктното възстановяване на изгубената в промените система от религиозни центрове, без реално да има проспериращи селищни общности, които да ги осмислят, толкова и за обществото и държавата, но особено за професионалистите в областта на селищното устройство и управление и културното наследство е неоправдано да се търпи и насърчава обезлюдяването и разрухата. Културната значимост на някои обекти на църковните изкуства понякога съвсем (и право и обратно пропорционално) не кореспондира с богослужебното предназначение на светите места, които би следвало да са създадени за уединение сред природата или селищната архитектура среда, в усамотение и тишина и само на празник да се изпълват с народ, суетня и веселба. Днес условията поставят храма предизвикателно за благочестивото въображение: в мол, в политически клуб, наред пазара на площада, сред бурените в гората, на скалата, на връх планината, в дерето, в пещерата, на морското дъно, на плажа, под язовир или път, в подлеза, метрото, музея, в товарния превоз или склада, в компютъра или смартфона и изобщо във виртуалното пространство, точно както и Бог е навсякъде и невидимата църква е винаги заедно с видимата или поне много близко.

Твърде светските стремежи на хората са породили лов на чудеса, покоряване на свети места, завоюване на свещени пространства, запечатване на чудесни събития и почти медиен интерес

към църковното ежедневие, украса, багаж в задния двор, проблеми, склад, стопанство, храмове строеж или ремонт и руини.

От гледна точка на днешната социализация на църковните пространства, едва ли има по-обезкуражаваща за вероизповеданието реалност от разрушените църкви из красивите къчета на цялата страна. Изоставени са къщи, махали и цели села и краища поради бедността, миграцията и демографската криза и е трудно да се мисли, че те са само временно опустели, не са се превърнали в мемориал и евентуалното им възстановяване няма да е бутафорно, поради което е по-добре да се пренесат в музейни пространства. В миналото съборите осъществяват връзката между представителите на тези общности, днес за това съдействат и медии, проекти, архиви, дигитални колекции...

Краезнанието и инфраструктурните проекти днес не са достатъчни да възвърнат живота в селските райони, както някога системата за опазване на културното наследство е успявала да „върне живота назад“. Днес туристификацията, която е по-вероятен механизъм на опазване, не може да разчита на подкрепата на такива централизирани, монополизирани, субсидирани и планирани системни дейности, но достъпностите гарантират устойчивостта. Подсигуряването на минималната степен на достъпност (Bogdanova, 2017) на религиозните обекти за хората със затруднения, увреждания и неравностойно положение е едно добро начало.

Нужни са разяснения за персонала и посетителите, указателни табели и известно старание, докато стане ясно, че има категории хора, които не могат да стигат до светите места и да останат там, ако не са спазени основни хигиенни изисквания (освен рампите) като санитарен възел и вентилация. В детайли, отоплението в зимните месеци, защитата от течение, висока влажност и измръзване, температура през летните месеци до 23° и засенчването са задължителни условия за функционирането на обществени сгради. Комплексната сетивна достъпност далеч не се изчерпва с това дали има добра аудиоуредба и видимост. Безкрайни са дискусиите за богослужебния език, дикцията и когато богослужението се води на български.

Но малко се оценява това, че често за част от хората в храма няма никаква видимост, чуваемост, свобода и опора на движение, да не говорим, че когато са притеснени поради физически или психичен проблем, който може да се реши с благоустрояване, значителна група от хората не успяват да се съсредоточат и да съпреживеят събитията или да комуникират и да се социализират нормално.

Причината за празните храмове, освен ако все още някъде не предпочитат да не идва никой, както в социалистически тип бюджетна институция, не е и само в липсата на средства за църковнослужители. Дезориентацията на незрящите и слабо чуващи вярващи при запалени свещи, блъсканица и липса на лица, които да регулират човеко потока пренасочва масата от вярващи към извънбогослужебното време, когато в храмовете е спокойно и тихо. Това ограничава общността на хората, които не участват в неделни литургии, в бдения срещу големи празници, неделно училище и във времето за социализация след богослужение, което се премества в заведенията. Отделно липсата на детски кът и място за хранене, както и на дейности за младежи и възрастни хора издава нежелание за масово привличане на бедни енорияши, а за предпочитание към дарители.

Информационна и документална достъпност установена чрез анализ на особеностите на наличната изобилна туристическа информация за религиозни обекти, показва следните проблеми:

- *Еднотипност, обобщеност и абстрактност на инфраструктурната и културна оценка*
- *Невъзможност да се степенува състоянието на свещените обекти*
- *Фрагментарно представят църковната визия, мисия и ценности*
- *Не съчетават туристически и поклоннически интереси*
- *Не гарантират оптимален достъп до обектите*
- *Не са систематизирани всички налични обекти*
- *Изданията популяризиращи светогорието и отделните обекти не са достатъчно достъпни*
- *В повечето случаи няма достъпни добре профилиран културен календар*

Организацията на комплекса „Софийска света гора“ все още не е насочена към хора със специални потребности или нисък социален статус, а извън стандартните екскурзии, за повечето обекти предполага личен транспорт или пешеходни преходи, но в същото време повечето нямат и неформални посетителски центрове и добра туристическа инфраструктура. Разработката и социализацията на недвижимото и движимо материално културно наследство, въз основа на живото или нематериално богатство на православната култура е професионална отговорност на множество експерти, някои от които съчетават архитектурното и реставраторско, географско и туристическо, спортно, педагогическо, икономическо и друго гражданско призвание с богословската и духовна подготовка, вследствие на което на проектно ниво благоустройството е подсигурано.

Поклонническо-туристическа структура „местно светогорие“ (Piperkov, 2015) се организира и представя, според резултатите от настоящото проучване, по спираловиден, радиален, цикличен и мрежов модели. При първия случай поклонничеството е като художествен наратив, който тръгва от най-близкия храм и постепенно обхваща по-далечни обекти като по пътя си включва нови и нови места с тяхната също така спираловидна йеротопия. Вярващите обичат да си споделят докъде достигат техните впечатления в определени етапи от живота им и обменят впечатления и познания, обсъждат къде обикновено ходят на даден празник всяка година и къде планират да отидат по-далеч от познатия им свещен периметър. Радиалният модел е свързан с това какъв е индивидуалният, групов или масов достъп до свети места и понякога се изразява в струпването на вярващи от кварталите в един град или от съседните села, на мястото, където е храм или друг църковен празник, сбор, курбан, оброк и др. По този модел протича и обичаят в един ден да се посетят няколко църкви за здраве или при житейски проблем, както и някои индивидуални поклоннически маршрути до икони или мощи, които се практикуват, например по пътя към работно място, роднини, търговски център, транспортен възел и други.

Във всяко селище има такива поклоннически лъчи, очертани от самата инфраструктура като реки, улици, градинки, по обичайния ход

на разходките и други елементи на обществения живот на дадено място. За Софийското светогорие това са линиите на метро, трамваи, автобуси, тролеи, маршрутни таксите спрямо гари, булеварди, паркинги и други инфраструктурни дадености, но и съществуващите вече поклоннически маршрути в процес на трасиране.

Цикличният модел, както спираловидният и радиалният съответства на пътническия опит и разбирането на съображенията за лична и обществена безопасност в дадено селище и сред природата, но най-удобен от гледна точка на риска е мрежовият. Кръговете предполагат опити да се посещават равностойни по отдалеченост и разположение свещени обекти, а градоустройствените планове и тяхната реализация следва да отразяват в адекватна туристическа информация ранга на обектите по редица показатели към момента на пътуването. Достъпността, без това понятие да означава непрекъснат фестивал или постоянни дни на отворените врати, изисква кратки, точни и ясни указания за актуалното състояние на религиозните обекти, но много по-подробно обяснени от това, което може да се намери като тиражирани отзиви и препоръки. Преките впечатления от пътепис и фотографиите и сегашните определения: действащ, недействащ паметник на културата от местно и национално значение са съвсем условни и подробните репортажи на руските поклонници дават много по-ясна представа за това какво може да се очаква и желае на място. Коректността към хората с увреждания, социално неравностойни и със затруднения (Таблица №2), колкото и те у нас да не се оценяват като значителен туристически контингент, предполага идеята за пътуване до определено свето място да е представена и през техните преживявания.

Именно мрежовият потребителски или комбиниран поклоннически модел на организация на посещенията на свети места позволява, с риск от обвинения в капризност или асоциалност, да се подберат само местата с плавен достъп към входовете, наличие на вода, сянка, пейка, завет и санитарен възел, място за хранене, игра, паркиране, багаж и животни.

Туристифицираните и музеифицирани свети места, при цялата си социализация на едно приветливо място, от което на хората не им се тръгва обратно, изискват и гостоприемно духовно присъствие, както и манастирите с усърден духовен живот имат посетителски центрове и хотели, тъй като духовните пространства не са асоциални при жива традиция и приемственост. Когато в едно селище, както е описана Бистрица в миналото или Охрид понастоящем, а и както са били организирани повечето едновременни общности и места, има оброци за всички празници, хората живо почитат светии и свещени събития, като се събират там, изграждат параклиси и храмове, когато е благословено.

При миграциите за външните наблюдатели не става ясно точно как и защо се създават и поддържат свети места в обезлюдени и запустели селища и направо сред природата, в планината, освен от обяснението, че родовете си носят славите със себе си, в сърцето си... По-нататък идва въпросът дали манастири, църкви, параклиси, оброци, аязма се строят на най-хубавите, най-високите или на най-пустите и недостъпни места или на най-равните и обширни. Дали всяко свето място е различно според хората и се мени с тях през годините или има някакви основни видове, сред които едните трябва да са достъпни, а другите да не са, или поне да имат достъпна и недостъпна части. Това е добра тема за размисъл по пътя за Кокалянския и един от Бистришките манастири, където поради денивелацията на терена спира дъхът.

И в мирно време манастирите са създавани далеч от света, извън центъра или крепостта и далеч от пътя. В размирно време светите места също имат защитни съоръжения и персонал, при преселванията се изоставят, заключени, засипани или не и принадлежностите им се взимат. При други обстоятелства, метосите на манастири и женските обители се е налагало да бъдат в центъра на селищата, да пазят ценности, да развиват милосърдна и стопанска дейност, ако не и да имат пансионни и семинарии. Енорийските храмове са строени не случайно в центъра на селището или махалите, като целта е била деца и възрастни да могат да достигат до тях по най-бързия и лесен начин от

домовете си. При празници, обичаи, отделни събития камбаната е събирала всички.

Изключение са били домашните параклиси и дворцови храмове, книжовните центрове, лаврите или други монашески структури, общежитийни или идиоритмични, отдалечените стопанства, пещери, острови, колиби, килии, подворията при посолствата и задграничните мисии, църковната диаспора, представителствата - метоси и конаци, прицърковните организации на ХХ век и религиозните места оцелели през социализма и постсоциализма. Конструирането на Софийското светогорие като носители на културно-историческо наследство (Georgieva-Angelova, 2013) датира назад в миналото, когато процъфтяват лаврите с книжовни центрове. Националният мит и държава свързват историческата памет с военновременната идея, че руините са средоточие на ценен спомен, който може да се възкреси и така се създава храмостроителната инициатива на прицърковното езотерично движение „Добрия самарянин“ с патриотичните популярни женски кампании на Бона Велинова, които са увековечени от десетки въздигнати през ХХ век сгради и облагородени и социализирани свети места в Софийско и из страната (Valchinova, 2006).

Без това гражданско движение, което тогава битува в православните среди въз основа на развитието на модерни субкултурни практики и дава редица изявени църковници и до днес, едва ли щеше да става дума за софийско светогорие и в ограничения му обхват от 14 крайградски манастира, някои от които възстановявани неведнъж в по-ново време. Все още не са проучени напълно историите на тези места и може да се каже, че в църковния живот някои от тях са предимно „за украшение“, а други все още не изглеждат достатъчно добре, въпреки, че са много посещавани. Постигането на формално регламентираната туристическа пригодност, колкото и да изглежда като намеса и в ущърб на религиозните общности и обитаваните от тях места, съществено подпомага проявата на гостоприемство и грижа за сигурността на местните енорияши или монашестваци, на поклонници и медии. Като съзнава това първоначално предназначение на обгрижването на поклонници съчетано с добруването на местните

жители и просперитета на селищата и страната, духовенството добре оценява туристическия фактор за издръжката на религиозните центрове и консолидирането на техния състав чрез изявата на идентичности.

Вниманието към състоянието на достъпността на религиозните обекти у нас, предмет на предишна разработка в настоящата електронна научна поредица, във връзка с храмовете в столичния център или стар град (Shabarkova-Petrova and Galabova, 2018), предполага продължение на плодотворния анализ на елементи от българското културното наследство, който да се разгръща по посока на столичната община и област, регионите на страната и Балканите и да достигне до глобалните перспективи, всички от които днес са добре проучени и регламентирани. Паралелно с благоговейното отношение към светите места, съпричастността по проблемите на културното наследство и уважението към хората и обичаите обживяващи сравняваните от нас обекти, потърсихме възможности за детайлизиране на практическите аспекти на достъпността на средата, приветливостта на климата и гостоприемството на представители и посетители на разнообразните по даденост български сакрални пространства. Достъпността в целия спектър на мисията на вероизповедните общности на служение, включваща обслужване на ближните и като клиенти на туристическите дейности е важна за социализацията на религиозните обекти – дигитална (Sabev and Bogdanova, 2018), документална, богослужебна, поклонническа, педагогическа, информационна и други (Таблицы 1, 2 и 3).

Туристическият подход от сферата на услугите е улеснение в преодоляването на тенденциите на клерикализъм и изолационизъм в православие. Затова не разглеждаме установяването и подобряването на разнообразните достъпности само като препоръчителни мерки, а като водещи принципи, на които да се изгради онази част от мисията на религиозните общности, външна и вътрешна, която да повиши имиджа на конфесионалните институции и организации и вярващи лица, да оптимизира значително управлението им и така да привлече със социалната си отговорност и мобилност подкрепата на държавата и обществото.

Проведените от нас пилотни проучвания на достъпността като фактор за туристическа социализация в отделни обекти по време на празнични и ежедневни църковни събития, както и на съответствието на медийната и реалната поклонническа и литургична информация се изразяват в обобщението на следните основни критерии за оценка и разработване на обществен тип религиозен обект¹ :

- Уебсайт, блог, профил, страница и група в социални мрежи, мобилна връзка, директно излъчване, визитка, брошура, сувенири, брандирана селскостопанска, издателска и занаятчийска продукция, информационни табла, приемна, представителни лица, магазин...
- Справка в общинска платформа и регистри на храмовете, фотогалерия, репортажи в медиите, видеоматериали, проучвания...
- Историческо изследване, архивирана, дигитализирана и достъпна онлайн документация, експертна оценка на културно-историческото наследство, участие в проекти и програми за поддръжка и развитие, събития в общинския културен календар...
- Утвърдени образователни и социални инициативи и пространства, школи по изкуства, стопанска, проектна и ремонтна дейност, сътрудничества, културен календар, посетителски център, екскурзовод, планински водач, разписание на богослужението...
- Художествено оформление на архитектурата, ландшафта и интериора, творчески проекти, сакрално и туристическо брандиране, визуална комуникация, техническо подсигуряване...
- Сведения за възможностите за отдих и забавление, паркиране и настаняване, хранене и обгрижване на различни възрастови групи и за достъпността за деца, възрастни, хора с увреждания, наличие на медицински център, градски, селски, междуселски, междуградски, международен транспорт, връзка с болница,

¹ Някои храмове и манастири са организирани като частни (жилищни или вилни) обекти с ограничен достъп според потребностите на общността

*полиция, пътна помощ, летище, туроператори, връзка с други
обители, енории, институции и организации...*

Особеностите на йеротопичните решения на „Софийското светогорие“, по-конкретно, атмосферата и физическия достъп до популярните църковни обекти в Софийско може да се наблюдава чрез проучването на съвременните градоустройствени процеси. Като се отграничава разглеждането на частите от Софийската Мала света гора намиращи се в София-област с прилежащите ѝ духовни околности и техните възраждащи се светогория, тук поставяме акцент на свещените обекти в София-град, в продължение на изучаването на случващото се в центъра и предимно в стария град в посока на няколко нива квартали и агломерации към периферните свети места. От духовна гледна точка и с оглед на изтласкването на духовния живот в отдалечени части на селищата за да се маргинализира, едновременните периферни свети места днес отговарят добре на разрастването на София като вече утвърдени средоточия на традиции.

От центъра на града, през старите столични квартални храмове към динамичните агломерации и жилищни комплекси на ХХ век и софийските села се достига до съседните светогория, които още в миналото са различни по своите обичаи и население. Най-общо може да се каже, че църквите изградени в старите централни и по-далечни квартали и агломерации имат по-добра достъпност от централните и онези, които са в предпланинските и планински местности. Донякъде това се дължи на по-скромната архитектура, а ползването предимно на личен транспорт от населението в тези части на града и опитът в пешеходния туризъм гарантират по-добрата физическа и географска достъпност.

Таблица 1. Видове социализация на църковните обекти

ВИДОВЕ ДОСТЪПНОСТ	ОПТИМАЛНА	СРЕДНА	МИНИМАЛНА
Дигитална	Уебсайт, блог, профил, страница или група в социалните мрежи, смислени репортажи с информация и оценки	Брошура, книга с историята на храм, обител, селище, духовенство, патрон, дарители	Информация на общински уебсайт, в местни архиви, библиотеки, преса, краеведски издания, проекти, програми, конкурси
Изследователска	Историческо проучване	Статия и картички	Брошура и визитка
Поклонническа	Почивни дни, големи християнски празници, тайнства и треби, душегрижие при необходимост	Големи църковни празници, именни дни, тайнства и треби	Събор веднъж или няколко пъти годишно, книга за посетители и поклонници
Богослужерна	Ежедневен кръг	Седмичен кръг	Годишен кръг

Таблица 2. Въпросник за оценка на приспособеност на църковните обекти

КАТЕГОРИИ НАСЕЛЕНИЕ	ЕНОРИАШ ГОСТ СЛУЖИТЕЛ КЛИР	ПОДГОТВЕНИ ЕНОРИАШИ	ПОДГОТВЕН ПЕРСОНАЛ	ПРОМЕНЕН ИНТЕРИОР	ПРОМЕНЕН ЕКСТЕРИОР
Спешни състояния					
Заболявания					
Сърдечно-съдови					
Вестибуларни					
Инфекциозни					
Ендокринни					
Онкологични					
Нервно-психични					

КАТЕГОРИИ НАСЕЛЕНИЕ	ЕНОРИАШ ГОСТ СЛУЖИТЕЛ КЛИР	ПОДГОТВЕНИ ЕНОРИАШИ	ПОДГОТВЕН ПЕРСОНАЛ	ПРОМЕНЕН ИНТЕРИОР	ПРОМЕНЕН ЕКСТЕРИОР
Опорно-двигателни					
Костно-ставни					
Респираторни					
Алергични					
Стомашни					
Бъбречни					
Кожни и ХИВ					
Стоматологични					
Специфични					
Увреждания и затруднения					
Слухово-речеви					
Зрителни					
Опорно-двигателни					
Психични					
Напреднала възраст					
Ранно детство					
Неучащи деца					
Многодетни					
Мигранти					
Безработни					
Неравностойно положение					
Социално слаби					
Социална изолация					
Бездомни					
Самотни родители					
Обездвижване					
Замърсени райони					
Отдалечени райони					
Според заетостта					

Таблица 3. Критерии и показатели на достъпностите на религиозен обект

ВИД ДОСТЪПНОСТ	КРИТЕРИИ ЗА ОЦЕНКА И ПОДСИГУРЯВАНЕ
Литургична	Налице ли са условия за богослужение; какво и как може да се отслужи, целева група
Душепастирска	Внимание и гостоприемство към всички и възможност да се черкуват там
Информационна	Разяснява ли се вероизповеданието, начина на живот, историята на мястото, обичаите и перспективите; има ли информационни табла, указателни табели, печатни материали и добри респонденти; могат ли да се задават въпроси и има ли възможност и желание за разказване и обсъждане
Виртуална	Има ли глобален достъп, медия, излъчване, дигитализация, видеостена, GPS, постоянно видеонаблюдение, запис, охрана, връзка с полиция, комуникации
Йеротопична и възпоменателна	Има ли специфична атмосфера в делник и празник, достъпен ли е вътрешният живот, поддържа ли се живо индивидуално и колективно църковно съзнание
Медийна и фестивална	Достъп за свои и външни медии, представителен или реален; има ли желание за присъствие в медиите и до каква степен, рекламно или реално
Правозащитна	Рискове и превенция на дискриминация, в указателните и информационни табла, табели, поведение на клисари към туристи, посетители към духовенство, отношение към/на деца, младежи и възрастни
Научно-изследователска	Статистика, архив, достъп, защитени лични данни и специфични наблюдения, опазване на наследството, документация, проучвания, публикации
Техническа	Ниво на апаратура подsigуряваща функциониране на обекта и живот в него
Климатична (времева)	Залесяване, разнообразна флора и фауна, чист въздух, въздушни течения, тишина, водни басейни, стопанска и приемна част, камбанен звън, клепапа
Хигиенна	Вентилация, поддръжка, санитарен възел, вода годна за пиене и обозначена, обезопасени водни басейни и релеф, може ли да се посещава с храна и багаж

ВИД ДОСТЪПНОСТ	КРИТЕРИИ ЗА ОЦЕНКА И ПОДСИГУРЯВАНЕ
Медицинска	Аптека, пункт за долекарска помощ, връзка с болница и яснота на рисковете
Ергономична	Приспособен и издържан архитектурен екстериор и интериор, позволяващ оптимално и безопасно движение; ясни противопожарни и аварийни указания, добро ориентиране в природна среда
Географска	Картографиране, трасирани маршрути и редовни пътувания дотам
Транспортна	Наличие на достъп с различни видове и нива лицензирани транспортни комуникации
Туристическа (спортно-рекреативна)	Посетителски център, информационни и указателни табели и книги, оптимално състояние на санитарен възел за повече хора, качество на настаняването и храната, възможност за фотографиране; сувенири и визуална идентичност, създадени в процеса на брандиране на обекта и институцията
Икономическа	Елитен затворен обект или всеки може да си позволи да го посещава редовно
Археологическа	Има ли старини, руини, артефакти, проучват ли се (поддържани, осмислени, запазени, експонирани, достъпни) настилка, себестойност на посещението
Социална (празник/делник)	Възможности за разнообразна социализация на обекта и посетителите; сбор, храмов празник, богослужбен и културен календар и съответни пространства достъпни и за граждански инициативи
Педагогическа и андрагогическа, поклонническа	Наличие на детски кът, място за отдих, хранене и общуване, пространство за движение и спортове, свобода за разглеждане и снимане, помощни средства за хора със затруднения, кът за животни, паркинг, настаняване, първа помощ, интернет

**Дигитална и
техническа**

Сайт и галерия с фотографии на управата и посетители, създадени от тях и представящи дейности, мисия, визия; обогатяване с репортажи от различни събития, по-често от няколко пъти годишно; разрешение информацията да се допълва, ползва и разпространява; езикови, акустични, визуални и перформативни (ритуални) подобрения на богослужението, видеостена, изкуства, декорация, хигиена; дигитализиране с еднакво внимание към ценни стари документи и икони, богослужебни и поклоннически детайл, сезонна флора и фауна; проследяване как растат децата и живеят младежите, как работят и общуват възрастните; споделяне на граждански успехи и признания, рекреативни и развлекателни дейности и инициативи; уважаване на благотворителност, придобивки за мястото и хората; системно архивирание на информацията на стабилни носители в различни и реномирани локации и с добра техника; покани към водещи експерти и местни общественици и творци, колективи или прицърковни клубове, съвместни изяви, участие във форуми, представяния, експозиции, кампании, фестивали, проучвания и публикуване на данните за местното живо и материално наследство

**Фиг. 1. Пътят на връщане от сбора на Бистришки манастир
„Свети богоотци Йоаким и Анна“**

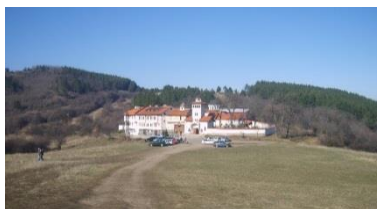
До пътя се стига с редовен градски транспорт, а преходът от спирката при Мали дол е предимно по наклон надолу и към храма има плавен подход, освен стръмното парадно стълбище при портата.

Фиг. 2. Стълбища на отиване на сбора на старата църква на кв. Вердикал, Баня, изградена на баир, в близост до спирка на редовен градски транспорт

Местните хора познават народния културен календар и с радост посещават веднъж в годината околните свети места в деня на техните храмови празници, когато е сигурно, че църквите ще са отворени.

Фиг. 3. Изкачване към Клисурски манастир „Света Петка“ през село и пасище по обозначен маршрут от крайна спирка на редовен градски транспорт и начало на велоалея

Фиг. 4. Изглед към манастира в края на шосето и велоалея „Света Петка“

Фиг. 5. Плавен подстъп към портите на пъстрия планински Клисурски манастир „Св. Петка“

Фиг. 6. Стълбите и входът към красивия централен храм на Баня

След подстъпа се изкачват няколко стълбища, но в двора има полегати

пътеки, които водят към отделни
кътове, обособени в градината

Фиг. 7. Стълбища посрещат навсякъде непрестанния туристически поток

Фиг. 8. Обозначаване на социализираната в хотел част от останките от амфитеатъра на Сердика

Дарствените надписи от *фиг. 7* напомнят за необходимостта да се създават удобства за върволицата поклонници обикалящи манастирите край столицата.

Литература / References

- Bakalova, Elka, (2016).** The Cult to Relics and Miraculous Icons: Traditions and Contemporaneity, Sofia, IEFEM-BAN, ISBN 978-954-322-836-2, 2016 (In Bulgarian) / (Бакалова, Елка, Култът към реликвите и чудотворните икони: традиции и съвременност. С., ИЕФЕМ-БАН, ISBN 978-954-322-836-2, 2016)
- Bogdanova, Galina; Sabev, Negoslav, (2017).** Accessibility of Tourist Services for People with Disabilities (in Bulgarian), Science series Cultural and Historical Heritage: Preservation, Presentation, Digitalization (P. Petkov & G. Bogdanova, Eds.), volume 3, issue 1, ISSN 2367-8038, pp. 156-163, [http://www.math.bas.bg/v1/kin/files/papers/3_1/12-KIN-3-1-2017.pdf, (Last view: 24.08.2019)]
- Douleva, Stela, (2019).** Small Chappels and Prayer Places, Electronic Magazine LiterNet, 1999-2019, ISSN 1312-2282, 06.03.2005, No3 (64) (In Bulgarian) [https://liternet.bg/publish14/s_duleva/malki.htm, (Last view: 24.08.2019)] / [Стела Дулева, Малки параклиси и проскинитарии, Електронно списание LiterNet, 1999-2019, ISSN 1312-2282, 06.03.2005, №3(64)]
- Georgieva-Angelova, Albena, (ed.) (2013).** Holy Places in the Region of Sofia: Cults, Narratives, Images, Sofia, IEFEM-BAN, ISBN 978-954-322-669-6, 2013 (In Bulgarian) / [Георгиева-Ангелова, Албена, (състав.), Свети места в софийско. Култове, разкази, образи. София, ИЕФЕМ-БАН, ISBN 978-954-322-669-6, 2013]

- Piperkov, Paskal, (2014).** Pilgrimage Routes at Holly Mount of Tamovo (in Bulgarian: Поклоннически маршрути в Търновската Света гора), Science series Cultural and Historical Heritage: Preservation, Presentation, Digitalization (P. Petkov & G. Bogdanova, Eds.), volume 1, issue 1, ISSN 2367-8038, pp. 60-80, [http://www.math.bas.bg/vt/kin/files/papers/1_1/07-KIN-1-1-2014.pdf, (Last view: 24.08.2019)]
- Sabev, Negoslav; Bogdanova, Galina, (2018).** Digital and Physical Accessibility of Tourist Places in Bulgaria (in Bulgarian), Science series Cultural and Historical Heritage: Preservation, Presentation, Digitalization (P. Petkov & G. Bogdanova, Eds.), volume 4, issue 2, ISSN: 2367-8038, pp. 38-58, [http://www.math.bas.bg/vt/kin/files/papers/4_2/04-KIN-1-1-2018.pdf, (Last view: 24.08.2019)]
- Shabarkova-Petrova, Mariyana; Galabova, Liana, (2018).** Pilgrimage of Believers with Special Needs at the Heart of Holly Mountain of Sofia City – Study and Paradoxes of a Mission Almost Impossible Today (in Bulgarian), Science series Cultural and Historical Heritage: Preservation, Presentation, Digitalization (P. Petkov & G. Bogdanova, Eds.), volume 4, issue 2, ISSN 2367-8038, pp. 229-269, [http://www.math.bas.bg/vt/kin/files/papers/4_2/15-KIN-4-2-2018.pdf, (Last view: 24.08.2019)]
- Sharlanova, Valentina, (2013).** Holy Mounth of Sofia. Monasteries around Sofia, Sofia, BAN, ISBN 978-954-322-567-5, 2013 (In Bulgarian) / [Шарланова, Валентина, Софийската света гора. Манастирите около София, С., БАН, ISBN 978-954-322-567-5, 2013]
- Valchinova, Galina, (2006).** Bulgarian Visionaries and Fortune Tellers rom 20th Ceentury, Sofia, Balgarski Bestseller, ISBN 954-463-014-7, 2006 (In Bulgarian) / [Вълчинова, Галина, Балкански ясновидки и пророчици от XX век, С., Български бестселър, ISBN 954-463-014-7, 2006]

КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО: ОПАЗВАНЕ, ПРЕДСТАВЯНЕ, ДИГИТАЛИЗАЦИЯ

CULTURAL AND
HISTORICAL
HERITAGE

PRESERVATION
PRESENTATION
DIGITIZATION

Съставители
Галина Богданова
Ваня Матеева

Editors
Galina Bogdanova
Vanya Mateeva

Материалите в сборника са обект на авторско право. Разрешава се безвъзмездно ползване на техни електронни/ хартиени копия само за лична употреба или обучение, при пълно цитиране на текущата страница и след писмена декларация от цитиращия за липса на търговски намерения. За копиране под друга форма, препубликуване или публикуване на сървъри се изисква писмено разрешение и/или заплащане.

This work is subject to copyright. Open and free of charge use of digital/hard copies of publications is granted only for personal or educational use, with full citation of the current page, and after written declaration of the quoting side for not-commercial intention. For any other reproducing types, re-publishing, photocopying, recording, or any other storage retrieval system/ server written permission and/or fee is required.

© Авторски колектив, 2019

© Authors` Group, 2019

Технически редактори:
Николай Ноев
Калина Сотирова-Вълкова
Каляян Николов

Technical editors:
Nikolay Noev
Kalina Sofirova-Valkova
Kaloyan Nikolov

Научна поредица: том 5, брой 2 (7)/2019
Science series: vol. 5, issue 2 (7)/2019

www.math.bas.bg/vt/kin
ISSN: 2367-8038